

<https://doi.org/10.53656/his2023-4-4-the>

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

ПО ВЪПРОСА ЗА ОБЕДИНЕНИЕТО И РАЗДЕЛЯНЕТО НА ЛИБЕРАЛИТЕ И НАРОДНОЛИБЕРАЛИТЕ ПРЕЗ 1899 ГОДИНА

Проф. д.и.н. Бисер Георгиев

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Abstract. The following article examines the issue of the merger between the liberals with the people's liberals in one party in 1899, during the rule of D. Grekov. In historical literature, the opinion that this coalition was unprincipled, and was created because of the benefits of power, in which the Liberal Party made an attempt to “swallow” the Stambolovists, prevailed for a long time. The author of this work disputes the stated thesis and believes that there is no “unification” between the two parties, regardless of the signed official documents. The coalition is between organizations with similar political beliefs, and the reason for the split is the unequal positions of the weaker People's Liberal Party, the strained relationship between the Prime Minister and the Minister of the Interior, and some organizational problems.

Keywords: Liberal Party; Radoslavists, People's Liberals; Stambolovists; Dimitar Grekov; Dr. Vasil Radoslavov; Dimitar Petkov

Увод

В специализираната историческа литература проблемът за управлението на либералите през 1899 – 1900 г. се счита за „окончателно изяснен“. Това става под влияние на публикациите на Вл. Топалов (Topalov 1961, pp. 12 – 45; Topalov 1962, pp. 66 – 78; Topalov 1963, pp. 44 – 74; Topalov 1967, pp. 53 – 88), залегнали и в многотомната „История на България“ (Istoria 1991, pp. 324 – 351). Затова повечето следващи автори се спират на действията на Либералната партия (ЛП) мимоходом, в контекста на друго свое изследване (Pantev et al. 1974; Sharova 1957; Beshkov 1970; Todorova 1971; Sazdov 1987, pp. 103 – 108; Grancharov 1986, pp. 44 – 58).

Постигнатото от Топалов заслужава висока оценка, но от първите му публикации до днес са минали повече от 6 десетилетия. Време, през което в научно обръщение са включени стотици нови извори и изследвания. Изменени са много концепции, въпреки че все още има „бели петна“. Един от недобре изяснените проблеми е за организационното развитие на Либералната и Народнолибералната партия¹ през 1899 г. Топалов не отделя специално внима-

ние на организационното им състояние, а в по-ново време М. Палангурски започва проучването от края на 1900 г. (Palangurski 1995, pp. 92 – 179). По тази причина по-долу ще се опитаме да изясним някои спорни въпроси, за които има извлечена нова информация.

ЛП оглавява борбата против Стоиловото правителство, но Фердинанд I не желае да повери управлението на В. Радославов. Като причина за това се сочи проруската ориентация на двореца (Madzharov 1930, p. 18)².

Опасенията на либералите, че князът ще ги пренебрегне се сбъдват³. На 15 януари 1899 г. монархът натоварва Д. Греков да състави правителство, с условие в него да не влизат радослависти⁴ (Velchev 1924, p. 290).

Формално Греков е безпартиен, но осъществява контакт със стамболовистите⁵. Желанието им да го подкрепят, създава известна социална опора на бъдещата власт, но новата външнополитическа линия на княза принуждава министър-председателя да опита да използва възможностите на русофилските партии. За излизане от финансовата криза чрез заем от Франция се разчита на привържениците на д-р Ст. Данев⁶. Преговорите пропадат поради желанието на прогресивнолибералите да получат повече власт и контрол върху външната политика⁷. Водачът на демократите пък се изказва критично за монарха и отказва да влезе в коалиционен кабинет (Sazdov 1987, pp. 103 – 104).

В създалата се ситуация единствена алтернатива остават либералите. Въпреки премиерските си амбиции Радославов влиза в Грековия кабинет като министър на вътрешните работи, а Д. Тончев и П. Пешев заемат второстепенни министерски постове (Керов 1933, p. 176).

Радославистите влизат във властта, защото осъзнават, че оставането в опозиция ще доведе до центробежни процеси. Опитът от 1894 г. кара лидерите им да смятат Грековия кабинет за „преходен“ и да се готвят да се преборят за цялата власт. Намерението не е лишено от основание, защото премиерът не е лидер на партия и не мисли да създава нова.

На практика, правителството се оформя като коалиционно между Либералната и НЛП. Обстоятелството че стамболовистите не са представени в кабинета, кара някои автори да го определят като изцяло „радославистки“ (Yotsov 1951/1952, p. 142; Topalov 1961, p. 15, 17)⁸. Последното се нуждае от коментар.

Либералите посрещат промените предпазливо. Изразяват задоволство от състава на Министерския съвет, но имат резерви, че техният водач не го оглавява⁹.

С влизането на радославистите в кабинета Греков се сдобива със сходни в идейно отношение съмишленици. Затова министър-председателят продължава да контактува с Д. Петков, който обещава подкрепа без специални условия. На практика, това означава съгласие за коалиране с ЛП. В края на януари 1899 г. се провеждат преговори. В две писма до Ст. Симеонов Петков го уведомява, че се е срещал с Радославов. Взето е решение за обединение, обсъждан

е въпросът за спиране на партийните официози и пр.¹⁰ Изискването за публикуване на програма за управление, като условие за обединение, следва да се разглежда като формалност. Факт е, че веднага след обнародването ѝ на 5 февруари¹¹ стамболовистите изразяват одобрението си към нея¹² а три дни по-късно подписват „Съглашение“ за обединение с ЛП. В проведените в следващите месеци избори либерали и народнолиберали участват с единни листи (Istoria na Bulgaria 1991, pp. 324 – 325). Така правителството придобива ясно изразен коалиционен характер.

„Обединението“ представлява проблем, по който до настоящия момент няма яснота. Ще започнем с името. В публикациите към дисертационния си труд Топалов използва термина „Слята либерална партия“ (Topalov 1961, p. 17). В по-късни свои трудове употребява само „Либерална партия“ (Istoria na Bulgaria 1991, p. 325), но това е името на Радославовата организация още от 1886 г. (Peshev 1993, p. 279).

Палангурски също определя партията като „слята“ (Palangurski 1995, pp. 22 – 23). Други автори са на мнение, че обединението се нарича „Съединена либерална партия“ (Sazdov i dr. 1995, 133).

Задочният спор не е само терминологичен, защото името в немалка степен определя характера на обединението. В случая терминът „съединена“ е по-малко обвързващ от „слята“.

В хронологичен ред въпросът стои по следния начин: през 1895 г. Петков се опитва да намери нов лидер. Най-напред се обръща към д-р В. Радославов, а по-късно – към Д. Греков (Nikolova 1983, p. 249). По това време НЛП е в тежко положение и Радославов е склонен да приема само второстепенни нейни дейци. Водач на стамболовистите за кратко става Греков, но преговорите за обединение продължават¹³.

В началото на 1899 г. народнолибералите още не са преодолели кризата. Начело на партията стои Д. Петков, но продължава да се чувства като „временно“ заел високия пост. В тази ситуация се стига до „Съглашение“ за „задружна дейност“ и „поддържане кабинета на Д. Греков въз основа на публикуваната програма“. То е подписано на 8 февруари¹⁴.

Това все още не е обединение, а само намерение за такова. Постигнато е съгласие бюрата на двете партии да започнат да се обединяват, а централните им печатни органи да спрат за сметка на издаването на нов официоз¹⁵. Още тук проличават първите пукнатини в новата „организация“. Основна причина за това е борбата за лидерство. Оформят се два лагера: от едната страна стои „безпартийният“ премиер, активно подкрепян от НЛП, а на другия полюс се разполагат либералите, които искат министърпредседателския пост (Blagoev 1949, pp. 347 – 348).

Със „Съглашението“ е свързан още един нюанс. Според Топалов то е подписано от Радославов (Topalov 1961, p. 17). В споменатия брой на „Народни

права“ обаче под него изрично стои името на члена на Централното либерално бюро¹⁶ д-р Д. Вачов в качеството му на „председател на ЦБ на ЛП“. Това не е печатна грешка, защото в следващите броеве липсва поправка, а документът е важен. Отделно от това сключеното със стамболовистите „окончателно споразумение“ на 12 март 1899 г. е подписано от секретаря на ЦЛБ д-р С. Иванчов¹⁷ и отпечатано в радослависткия официоз с два дни закъснение¹⁸. Това създава съмнения по отношение на истинността и легитимността на направената договорка.

Фактът, че Греков е премиер, предизвиква скандали между либералите и народнолибералите в провинцията¹⁹. От самото начало двете политически сили нарушават, а може би и не мислят да спазват поетите ангажименти. Събира ги главно опасността да не паднат от власт. Страхът от опозицията и тежкото финансово положение кара управляващите партии да правят отстъпки, но от първата минута тече борба за надмощие. Петков спира „Свобода“²⁰, но съветва Греков да започне да издава свой „личен орган“, за да покаже кой е „господар на положението“ (Topalov 1961, p. 17)²¹. От своя страна, Радославов забавя обнародването на „Съглашението“ с 6 дни и продължава да издава „Народни права“. От началото на март цената на броевете е намалена от 20 на 15 ст. Редакцията заявява, че съобщението за спиране на вестника в „Свобода“ е „прибързано и от никого неупълномощено“ и подканва читателите да заплатят абонамента за текущата година²². Радославовият вестник се запазва и когато излиза бр. 1 на „Нов век“²³, правителството се сдобива с два официоза, които често си противоречат. Това и разпределението на държавните служби стават причина за ново общо за двете централни бюра заседание на 7 март²⁴. Там Радославов и Вачов са против сливане в една партия със стамболовистите, но пред заплахата да загубят властта, правят компромис. Пет дни по-късно е сключено писмено споразумение за обединение. Публикувано е съвместно Окръжно, в което се нарежда на привържениците да се обединят в срок от 3 дни в съвместни бюра и да излъчат кандидати за депутати. Знаейки предварително, че тази мярка ще намери противници и от двете страни, подписалите Окръжното заявяват, че всички, които се противопоставят, ще се считат за „отцепили се“²⁵.

Топалов представя станалото като „наложено“ на водача на либералите от премиера по настояване на Петков. Последният, поради „слабостта“ на партията си, бил по-лоялен и склонен към обединение, докато Радославов се надявал „да погълне“ стамболовистите. Базирайки се на „Работнически вестник“, авторът оценява „сливането“ като „безпринципно“, с единствена цел домогване до властта (Topalov 1961, p. 8)²⁶.

Посочената констатация е погрешна. На първо място, следва да отбележим, че през 1899 г. НЛП не е „слаба“ (Nikolova 1976, p. 69), а само не толкова силна, колкото Либералната. Двете партии имат общи политически възгледи

(Nikolova, Szdov 1992, pp. 92 – 94, 128). Освен това Радославов не подписва окръжното. Защо тогава да говорим за „безпринципно сливане“?

Ще проследим процеса на „обединението“ от гледна точка на редовите либерали. Повечето от тях считат своя шеф за първостепенен държавник в сравнение с Греков и Петков. Заедно с това част от либералите, преследвани по време на управлението на Стамболов, недоволстват от направената комбинация.

Въпреки отпора от долу хората на върха проявяват реализъм. Когато противоречията достигат критична точка, на 7 март, се провежда ново общо заседание. Радославов се примирява с обстоятелствата, а останалите представители на ЦБ заемат неутрални позиции или са за обединение²⁷. Опасността да паднат от власт, принуждава политиците да „задълбочат“ започнатото.

За разлика от споразумението от февруари, текстът на Окръжното от март е конкретен. Посочва се, че „досегашните“ ЛП и НЛП престават да съществуват, и се указват различни начини за създаване на общи бюра. Изисква се тридневна отчетност. Прави впечатление обаче, че „новата“ партия отново се нарича „Либерална“, а резултатите по организирането се изпращат в досегашното ЦЛБ. Последното може да се тълкува и като опит за приобщаване на членската маса на НЛП към ЛП. Това, заедно с призивите за безрезервна поддръжка на Греков, е една от причините за недоволството по места. То е свързано с обстоятелството, че Радославов се възприема като общ лидер, но не е глава на правителството.

За да успокои привържениците си, д-р В. Радославов излиза със специална статия за „обяснение“ на положението. В нея се отбелязва изрично, че „съединението“ вече е „дело свършено“ и напред ще съществува „една силна и могъща ЛП“. Набляга се много на името, като се разчита това да успокои провинциалните партизани²⁸.

Как се извършва „обединението“ от организационна гледна точка и какви са последствията от него за политическата физиономия на ЛП и НЛП?

Въпреки изричните указания и предупрежденията за изключване в първите месеци след подписването на споразумението „сливане“ на организациите почти не се извършва. В редки случаи либералите приобщават стамболовисти, но само там, където последните са по-слаби²⁹. Недоволството от приемането на „компрометирани“ членове в партията е толкова силно, че някои радослависти заплашват лидера си с напускане³⁰. Последното е предизвикано и от навлизането на службогонци в дружините³¹.

ЦЛБ реагира спокойно. Двете партийни централи вече са направили решителна крачка и затова се поддържа решението за предстоящо сливане. Либералите, поне на книга, оценяват високо уголемяването на политическите формации³². Това е свързано с нуждата да бъдат убедени собствените сподвижници в необходимостта да си сътрудничат с народнолибералите в предизборната

кампания. Същевременно зад паравана на „обединените“ сили Радославов и Петков водят надпревара за привличане на по-голямо количество активисти. Двете ЦБ изчакват изборите, за да се ориентират на чия страна ще бъде предимството. Тази позиция принуждава местните ръководства да се съобразят с наложените промени, както и да водят преговори за издигане на двустранно одобрени кандидати.

Неголемият електорат и претенциите за лидерство засилват вътрешните борби и различия. В повечето случаи в провинцията се запазват самостоятелните помещения, дните за сбирка, отделните протоколи и останалите атрибути на организационен живот. Постигнатите с цената на компромиси споразумения по местните кандидатури приличат повече на решения на двупартийна коалиция, отколкото на действия на единна партия. С утвърждаването на власт намаляват причините за отстъпки. Първа стъпка правят народнолибералите. Те не са доволни от второстепенното си място в коалицията и възстановяват организационната си самостоятелност още през май (Tankova 1991). Само част от тях остават формално към либералите, за да запазят административните си служби³³.

Известно време след изборите ЛП се въздържа от рязко разграничаване, защото завоюваните в X ОНС позиции не са достатъчни. Едновременно се активизира процесът по създаване на нови дружини³⁴.

Казаното по-горе сочи ясно, че през първата половина на 1899 г. „сливане“ няма. Двете партийни ръководства са само коалирани и затова, за да постигнат успех в изборите, формално поддържат илюзията за обединение. Членът на ЛП от Ямбол Иван Курданов дори съчинява „Либерална песен“, текстът на която завършва с „айде Греков и Радославов“³⁵, но същите политици водят конкурентна надпревара.

Вече посочихме, че коалирането не е безпринципно. Негова основа са и сходните принципи на управление, които прилагат двете партии. В основата на привличането обаче се намира ключът за разкриване на причините за бързото разединение. Радославов, от една страна, и Греков и Петков, от друга, са конкуренти в еднородна политическа среда. Те се борят за привличането на неговия брой прозападно ориентирани модерно мислещи собственици. Обстоятелството, че никой освен Петков не отстъпва лидерството, засилва борбата. С преминаването на критичния период в управлението намаляват причините за компромиси. Победителят взема всичко. Времето на големите разнородно обединени партии е отминало. Факт е, че и в пропорционално „по-големия“ русофилски лагер не се създава обща голяма партия (Sazdov 1987, p. 105).

IX ОНС е разпуснато на 5 март 1899 г., а изборите за Десетото са насрочени за 25 април с.г.³⁶ Управляващите използват времето, за да постигнат по-голямо съгласие между правителствените сили. В началото на март двете централи определят бъдещата тактика и я съобщават с циркулярно писмо³⁷. В

края на с.м. и началото на април Радославов и Греков предприемат съвместна предизборна обиколка³⁸. Същевременно на 21 март кабинетът сключва във Виена държавен заем за 260 млн. лв. (Todorova 1971, p. 164). Така въпросът за спечелването на вота става съдбоносен.

На 7 април ново общо събрание окончателно определя кандидатите на управляващата коалиция. На 9 април ЦЛБ на „Обединената либерална партия“ потвърждава с Окръжно постигнатото споразумение. Под него отново не стои подписът на Радославов, а на С. Иванчов³⁹.

„Народни права“ публикува Окръжното, с което са оповестени хората, за които трябва да се гласува. Напомня се на членовете на обединените сили „да избягват личните недоразумения“. „Общият интерес на партията не може ... да се уронва пред капризите на няколко твърдоглави партизани“ – завършва Окръжното. В същия брой продължава серията статии „Пред изборите“, в която още веднъж се предлага „приятелите на правителството ... да си подадат ръка“⁴⁰.

В изборите на 25 април и 2 май правителството постига несигурно мнозинство. Либералите печелят 65 депутатски места, а народнолибералите – едва 25⁴¹. Опозицията събира заедно малко над 60 мандата (Palangurski 2011, pp. 129 – 132)⁴².

Първата извънредна сесия на Х ОНС се открива на 16 май 1899 г. След касирането на двама поддръжници на кабинета и 16 на оппозицията⁴³ правителството получава по-стабилно мнозинство. Сега Радославов се противопоставя твърдо срещу желанието на някои либерали депутати да видят партията си самостоятелно на власт (Topalov, p. 30). В този период народнолибералите активно комуникират с радославистите в търсене на път за намаляване на финансовите негативи⁴⁴.

В края на юни 1899 г. е гласуван сключеният от кабинета държавен заем. Няколко дни по-късно сесията е закрыта (Istoria na Bulgaria 1991, p. 325). Едва сега крехките връзки в управляващата коалиция се пропукват.

Конгресът на НЛП опровергава тезата на Топалов, че нейните лидери са „по-лоялни“, и сочи ясно, че от самото начало те също работят за постигане на превес във властта. Петков изпраща тайни указания към своите партизани за самостоятелно участие в предстоящите избори, като заявява, че ще поддържа Греков, но не и радославистите⁴⁵. Това на практика означава, че той скъсва организационните връзки с ЛП.

Въпреки секретността на инструкциите Радославов научава за тях още през юни⁴⁶, което предизвиква охлаждане на отношенията. ЦЛБ осъжда „интригите“ (Peshev 1993, p. 347) и взема мерки за оповестяване на организационната самостоятелност и на ЛП.

На някои места отношенията между формално обединените до този момент либерали и народнолиберали се обтягат дотолкова, че предизвикват

сбивания⁴⁷. Стамболовистите излизат в опозиция. Това бързо става достояние на обществеността⁴⁸ и повод за всевъзможни комбинации. Първата от тях се проявява по време на допълнителните общински избори. Във Варненско стамболовисти, народняци и цанковисти се обединяват, като правят неуспешен опит да привлекат и демократите. Безпринципното обединение отблъсква избирателите и коалицията събира едва 250 гласа – десет пъти по-малко от кандидатите на либералите⁴⁹.

В Котел стамболовистите се обединяват с Народната партия⁵⁰. В Искрец околийският началник – стамболовист, пренебрегва указанията на окръжния управител и бламира кандидатурите на либералите⁵¹, а в Русе привърженици на двете партии се замерят с яйца⁵².

Бързото събиране и разделяне обръква някои провинциални активисти. Либералите от Трън напр. уведомяват шефа си, че са взели решение да подкрепят стамболовистките кандидати⁵³. От Радомир настояват ЦЛБ да определи като кандидати „компетентни лица“⁵⁴, а в Дупница народнолибералите извършват открита опозиционна дейност, въпреки че са в радославистка дружина⁵⁵.

Отслабените позиции принуждават Радославов да вземе твърди мерки по отношение на допълнителните парламентарни избори и към НЛП. Кандидатурите за народни представители са утвърдени лично от министъра на вътрешните работи⁵⁶. Придобилата самочувствие администрация изпълнява стриктно указанията на своя шеф⁵⁷. В резултат в проведените на 11 и 18 септември избори либералите печелят 31 от общо 39 депутатски места (Istoria na Bulgaria 1991, p. 325). Това води до промяна на статуквото в Народното събрание.

Недоволен, премиерът се обръща с писмо до княза, в което обвинява Радославов в упражняване на насилие по време на изборите. Той не знае, че радославистите вече са подготвили „програма“ за оставката му⁵⁸. НЛП също оттегля подкрепата си от кабинета⁵⁹, а липсата на поддръжници принуждава Греков да напусне властта.

Изводи и обобщения

Въпросът за обединението на либералите и народнолибералите през 1899 г. засяга пряко организационното развитие на две, на пръв поглед, сродни по политически убеждения и социална структура партии. Опитите за събирането им в една организация датират от края на 80-те години на XIX век и винаги са неуспешни, причина за което не е конкуренцията за лидерското място. Либералната и НЛП се формират по различни пътища и с течение на времето придобиват различни политически физиономии въпреки сходния електорат. В периодите, в които всяка от тях е по-силна от другата, се стреми да привлече второстепенни привърженици от конкурентката си.

Случаят през 1899 г. не е по-различен. НЛП още не е стабилизирана. Тежката финансова и стопанска криза изисква решителни мерки от организация със сериозна социална опора, каквито може да осъществи засилената ЛП, но пренебрежението на княза е тежък проблем на ръководството ѝ. В силно комплицираната ситуация пътят към властта минава през формално обединение. То има характеристиките на коалиция, а не на еднопартийна власт.

Намаляването на възможностите за политическо израстване вследствие на „обединението“ засилва конкурентните борби и напрежението в организациите. Стамболовистите, като по-слабото звено, не издържат първи и полагат усилия да се отделият, за да запазят организационната си самостоятелност и вече заетото място в политическия живот. Либералите са по-спокойни, но същевременно настоятелни в желанието техният водач да заеме премиерския пост. Те имат и повече възможности да се преборят за цялата власт. Така в края на лятото на 1899 г. Обединената либерална партия остава в историята.

NOTES

1. По-нататък ЛП и НЛП.
2. *Работнически вестник*, № 7/23.10.1898.
3. In: Ф. 313к, оп. 1, а.е. 870, л. 80–81; а.е. 1211, л. 38–40. At: ЦДА.
4. In: Ф. 290, оп. 1, а.е. 214, л. 1. At: НБКМ-БИА.
5. In: ф. 14, оп. 3, а.е. 4330, л. 1. At: НБКМ-БИА.
6. In: сб. IV, оп. 1, а.е. 64, л. 124. At: НА-БАН.
7. In: ф. 15, оп. 3, а.е. 1939, л. 144. Вж. и ф. 11, оп. 1, а.е. 12, л. 100. At: НБКМ-БИА.
8. Д. Саздов също се съгласява, че управлението е „радославистко“, но посочва, че кабинетът е „коалиционен“ (Sazdov 1987, p. 103). В по-късните публикации на Топалов проблемът за характера на правителството не се коментира (Istoria na Bulgaria 1991, pp. 324 – 325).
9. *Народни права*, № 6/22.01.1899.
10. In: ф. 249, оп. 1, а.е. 162. л. 1, 2. At: ЦДА.
11. *Държавен вестник*, № 26/05.02.1899.
12. Програмата има общ характер, но е окачествена неправилно като „безсъдържателна“ и „недемократична“ (Topalov 1961, p. 17).
13. In: ф. 313к, оп. 1, а.е. 870, л. 36 – 37. At: ЦДА.
14. *Народни права*, № 15/14.02.1899.
15. *Нов век*, № 91/11.10.1899.
16. По-нататък ЦЛБ.

17. In: ф. 263, оп. 1, а.е. 6, л. 21-22. At: НБКМ – БИА; *Нов век*, № 9/12.03.1899.
18. *Народни права*, № 27/14.03.1899.
19. In: ф. 45k, оп. 1, а.е. 161, л. 1. At: НА – БАН.
20. *Свобода*, № 2307/11.02.1899.
21. Като източник за посочената информация Топалов цитира две писма на Петков до Греков от 8 и 10 февруари, намиращи се във фонд 290 на НБКМ – БИА, без да сочи конкретни архивни единици. В т. 7 на „История на България“ тази препратка липсва.
22. *Народни права*, № 22/2.03.1899, № 23/4.03.1899.
23. *Нов век*, № 1/22.02.1899.
24. *Надежда*, № 4/13.03.1899. Цит. по Topalov 1961, 17.
25. In: ф. 263, оп. 1, а.е. 16, л. 21 – 22. At: НБКМ – БИА.
26. Сходно мнение има и Палангурски, който определя „сливането“ като „брак по сметка“ (Palangurski 1995, p. 23).
27. In: ф. 313k, оп. 1, а.е. 216, л. 68. At: ЦДА.
28. *Народни права*, № 27/14.03.1899.
29. In: ф. 45k, оп. 1, а.е. 487, л. 29, 35, 42. At: НА – БАН; In: ф. 263, оп. 1, а.е. 15, л. 17 – 18. At: НБКМ – БИА.
30. In: ф. 263, оп. 1, а.е. 14, л. 179, а.е. 15, л. 19. At: НБКМ – БИА.
31. In: ф. 263, оп. 1, а.е. 9, л. 17, 32–33, а.е. 11, л. 80. At: НБКМ – БИА.
32. *Народни права*, № 26/11.03.1899.
33. Такъв напр. е случаят с Д. Мантов в Русе.
34. In: ф. 45k, оп. 1, а.е. 487, л. 22 – 56. At: НА – БАН; ф. 263, оп. 1, а.е. 4, л. 38 – 44, а.е. 15, л. 20 – 21, а.е. 23, л. 9 – 10, 11 – 12, 13 – 15. At: НБКМ-БИА; ф. 313k, оп. 1, а.е. 864, л. 3. At: ЦДА.
35. КУРДАНОВ, ИВАН. 1899. *Либерална песен*. In: 45k, оп. 1, а.е. 487, л. 71. At: НА – БАН.
36. *Държавен вестник*, № 21/5.03.1899.
37. *Народни права*, № 25/9.03.1899.
38. *Народни права*, № 28/16.03.1899, № 29/18.03.1899, № 31/25.03.1899, № 33/30.03.1899, № 34 – 35/2.04.1899, № 36/5.04.1899 и др.
39. ANONYMOUS, 1899. *Окръжно*. In: ф. 263, оп. 1, а.е. 16, л. 26 – 27. At: НБКМ – БИА.
40. *Народни права*, № 38/11.04.1899.
41. *Държавен вестник*, № 96/7.05.1899.
42. Поради преминаването на няколко депутати от партия в партия цифрите в историческите изследвания се разминават.
43. Дневници на X ОНС. I IS, p. 235 – 266.

44. In: ф. 263, оп. 2, а.е. 31, л. 1. At: НБКМ – БИА.
45. In: ф. 263, оп. 1, а.е. 16, л. 20, 21. At: НБКМ – БИА; In: ф. 313k, оп. 1, а.е. 849, л. 7 – 11, f. 401k, оп. 1, а.е. 94, л. 1 – 2, а.е. 95, л. 1 – 2, а.е. 96, л. 1 – 2, а.е. 98, л. 1 – 2, 3 – 4, 5 – 6. At: ЦДА.
46. In: ф. 263, оп. 1, а.е. 9, л. 58, а.е. 11, л. 71. At: НБКМ – БИА.
47. In: ф. 263, оп. 1, а.е. 9, л. 13, а.е. 14, л. 173, оп. 2, а.е. 16, л. 1 – 2, а.е. 24, л. 1 – 2. At: НБКМ – БИА.
48. *България*, № 65/23.07.1899 г.
49. Подтик /Варна/, № 15/7.08.1899.
50. In: ф. 263, оп. 1, а.е. 14, л. 167. At: НБКМ – БИА.
51. In: ф. 263, оп. 1, а.е. 9, л. 9 – 10. At: НБКМ – БИА.
52. In: ф. 263, оп. 1, а.е. 9, л. 38, а.е. 15, л. 30 – 31. At: НБКМ – БИА.
53. In: ф. 263, оп. 2, а.е. 32, л. 1 – 2. At: НБКМ – БИА.
54. In: ф. 263, оп. 1, а.е. 15, л. 28–29. At: НБКМ – БИА.
55. In: ф. 263, оп. 1, а.е. 15, л. 24 – 25, 26 – 27. At: НБКМ – БИА.
56. In: ф. 263, оп. 1, а.е. 8, л. 7, 9, а.е. 9, л. 67, а.е. 11, л. 6, а.е. 14, л. 212, оп. 2, а.е. 14, л. 1 – 2. At: НБКМ – БИА.
57. In: ф. 263, оп. 1, а.е. 4, л. 51 – 52, а.е. 9, л. 1 – 2, 34, 60, 112, а.е. 14, л. 202, а.е. 15, л. 32 – 33. At: НБКМ – БИА.
58. Разработена лично от Д. Вачов. (НБКМ – БИА, ф. 263, оп. 1, а.е. 9, л. 58. Телеграма на М. Радославов до В. Радославов, Ловеч, 22 септ. 1899.
59. *Нов век*, № 83/22.09.1899.

ЛИТЕРАТУРА

- БЕШКОВ, Л., 1970. *Селските вълнения и бунтът на добруджанските селяни при Дуранкулак 1900 г.* София: Изд. БЗНС.
- БЛАГОЕВ, Д. 1949. *Принос към историята на социализма в България.* София: Изд. БКП.
- ВЕЛЧЕВ, В., 1924. *Страници от новата ни политическа история.* София.
- ГРЪНЧАРОВ, С. 1986. *България на прага на двадесетото столетие. Политически аспекти.* София: Изд. ОФ.
- История на България.* 1991. т. 7. София: Изд. на БАН.
- ЙОЦОВ, Я. 1951/1952. Към характеристиката на „народняшкото“ управление (1894 – 1899). *Исторически преглед*, № 2.
- КЕПОВ, И. 1933. *История на Княжество България (с 40 образи).* София: Хр. Г. Данов.
- МАДЖАРОВ, М. 1930. *Последните години от живота на К. Стоилов.* София: Печ. С. М. Стайков.

- НИКОЛОВА, В. 1976. Към характеристиката на Народнолибералната партия (1894 – 1903). *Исторически преглед*, № 2.
- НИКОЛОВА, В. 1983. Въпросът за лидерството в Народнолибералната партия (1887 – 1903). *Политически партии, организации и управления в България 1878 – 1944. Известия на Института за история*. т. XXVI. София. ISSN 0323-9985.
- ПАЛАНГУРСКИ, М. 1995. *Либералната (радославистка) партия в системата на българската парламентарна демокрация (ноември 1900 – юни 1904 г.)*. В. Търново: Слово. ISBN 954-439-394-3.
- ПАЛАНГУРСКИ, М., 2011. *По българските парламентарни избори 1894 – 1913 г.* В. Търново: Св. св. Кирил и Методий. ISBN 978-954-524-789-7.
- ПАНТЕВ, А.; ПОПОВ, Р.; СТАТЕЛОВА, Е.; ТОДОРОВА, Ц.; ШАРОВА, К., 1974. Външната политика на България и опозиционните партии (1900 – 1914). *Известия на Института за история*. т. 23. ISSN 0323-9985.
- ПЕШЕВ, П., 1993. *Историческите събития и дейтели от навечерието на Освобождението ни до днес. С бележки за живота ми. Чуто, видяно, преживяно*. София: Изд. на БАН. ISBN 954-430-155-0.
- НИКОЛОВА, В.; САЗДОВ, Д. (състав.), 1992. *Програми, програмни документи и устави на буржоазните партии в България 1879 – 1918*. София: Наука и изкуство. ISBN 954-02-0027-X.
- Първият конгрес на Либералната партия*. 1897. София: Либерален клуб.
- САЗДОВ, Д., 1987. *Демократическата партия в България 1887 – 1908*. София: Наука и изкуство.
- САЗДОВ, Д.; ЛАЛКОВ, М.; МИШЕВ, Р.; МИГЕВ, В., 1995. *История на България (681 – 1960)*. Т. 2. София: Аргес.
- ТАНКОВА, В., 1991. Първият конгрес на Народно-либералната (стамболовистката) партия. *Исторически преглед*, № 5, с. 44 – 56. ISSN 0323-9748.
- ТОДОРОВА, Ц., 1971. *Дипломатическа история на външните заеми на България 1888–1912*. София: Наука и изкуство.
- ТОПАЛОВ, В., 1961. Към историята на радослависткия режим (19 януари 1899 – 27 ноември 1900). *Исторически преглед*, № 6, с. 12 – 45. ISSN 0323-9748.
- ТОПАЛОВ, В. 1962. Политическа дейност на Българския земеделски съюз през 1900 – 1901 г. *Известия на Института за история*, т. 10, с. 66 – 78. ISSN 0323-9985.
- ТОПАЛОВ, В., 1963. Стопанската криза в България през 1897 – 1900 г. *Известия на Института за история*, т. 12, с. 47 – 74. ISSN 0323-9985.

- ТОПАЛОВ, В., 1967. Отношението на социалистите към движението против натуралния десятък през 1899 – 1900 г. *Известия на Института за история*, т. 18, с. 53 – 88. ISSN 0323-9985.
- ШАРОВА, К., 1957. Селските въстания против десятъка в Русенско през 1900 г. *Исторически преглед*, № 4. ISSN 0323-9748.

REFERENCES

- BESHKOV, L., 1970. *Rural Unrest and the Revolt of the Dobruja Peasants at Durankulak 1900*. Sofia.
- BLAGOEV, D., 1949. *Contribution to the History of Socialism in Bulgaria*. Sofia.
- First Congress of the Liberal Party*. 1897. Sofia.
- GRANCHAROV, S., 1986. *Bulgaria on the Threshold of the Twentieth century. Political aspects*. Sofia.
- History of Bulgaria*. 1991, vol. 7. Sofia.
- KEPOV, I., 1933. *History of the Principality of Bulgaria (with 40 images)*. Sofia.
- MADZHAROV, M., 1930. *The Last Years of the Life of K. Stoilov*. Sofia.
- NIKOLOVA, V., 1976. To the characteristics of the People's Liberal Party (1894 – 1903). *Istoricheski Pregled*, no. 2.
- NIKOLOVA, V., 1983. The Issue of Leadership in the People's Liberal Party (1887 – 1903). *Political Parties, Organizations and Governance in Bulgaria 1878 – 1944. Bulletin of the Institute of History*. Vol. XXVI.
- NIKOLOVA, V.; SAZDOV, D. (compilers.), 1992. *Programmes, Programming Documents and Statutes of Bourgeois Parties in Bulgaria 1879 – 1918*. 1992. Sofia.
- PALANGURSKI, M., 1995. *The Liberal (Radoslavist) Party in the System of the Bulgarian Parliamentary Democracy (November 1900 – June 1904)*. V. Tarnovo.
- PALANGURSKI, M., 2011. *Regarding the Bulgarian Parliamentary Elections 1894 – 1913*. V. Tarnovo.
- PANTEV, A.; POPOV, R.; STATELOVA, E.; TODOROVA, T.; SHAROVA, K., 1974. The Foreign Policy of Bulgaria and the Opposition Parties (1900 – 1914). *Bulletin of the Institute of History*, vol. 23.
- PESHEV, P., 1993. *Historical Events and Actors from the Eve of Our Liberation to Today. With Notes on My Life. Heard, Seen, Experienced*. Sofia. ISBN 954-430-155-0.
- SAZDOV, D., 1987. *Democratic Party in Bulgaria 1887 – 1908*. Sofia.
- SAZDOV, D.; LALKOV, M.; MISHEV, R. & MIGEV, V., 1995. *History of Bulgaria (681 – 1960)*. Vol. 2. Sofia.
- SHAROVA, K., 1957. Peasant Unrest Against the Tithe in Rusenska Oblast in 1900. *Istoricheski Pregled*, no. 4.

- TANKOVA, V., 1991. The First Congress of the People's Liberal (Stambolovist) Party. *Istoricheski Pregled*, no. 5, pp. 44 – 56. ISSN 0323-9748.
- TODOROVA, T., 1971. *Diplomatic History of Bulgaria's Foreign Loans 1888 – 1912*. Sofia.
- TOPALOV, V., 1961. To the History of the Radoslavist regime (January 19, 1899 – November 27, 1900). *Istoricheski Pregled*, no. 6, pp. 12 – 45.
- TOPALOV, V., 1962. Political Activity of the Bulgarian Agricultural Union in 1900–1901. *Bulletin of the Institute of History*, vol. 10, pp. 66 – 78.
- TOPALOV, V., 1963. The Economic Crisis in Bulgaria in 1897 – 1900. *Bulletin of the Institute of History*, vol. 12, pp. 47 – 74.
- TOPALOV, V., 1967. The Attitude of the Socialists Towards the Movement Against the Natural Tithe in 1899 – 1900. *Bulletin of the Institute of History*, vol. 18, pp. 53 – 88.
- VELCHEV, V., 1924. *Pages from Our New Political History*. Sofia.
- YOTSOV, Y., 1951/1952. To the Characteristics of the “People's” Government (1894 – 1899). *Istoricheski Pregled*, no. 2.

THE ISSUE ABOUT THE MERGE AND SEPARATION OF THE LIBERALS AND THE PEOPLE'S LIBERALS IN 1899

✉ **Prof. Biser Georgiev, DSc.**

ORCID iD: 0000-0002-4458-6301

Konstantin Preslavsky University of Shumen
Bulgaria

E-mail: b.georgiev@shu.bg